

לא היה ולא עתיד להיות¹

"כִּי תִשְׁמַע בְּאַחַת עֲרִיף אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לְשֹׁבֵת שָׁם לְאָמֹר: יֵצְאוּ אֲנָשִׁים בְּנֵי בְלִיעֵל מִקְרָבְךָ וַיִּדְּיחוּ אֶת יֹשְׁבֵי עִירָם לְאָמֹר נִלְכָּה וְנַעֲבְדָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶתֶם" (דברים יג יג-יד).²

תוספתא מסכת סנהדרין (צוקרמאנדל) פרק יד הלכה א, ג

עיר הנדחת לא הייתה ולא עתידה להיות. ולמה נכתבה? לומר: דרוש וקבל שכר.³ אין עושין שלש עיירות נידחות בארץ ישראל כדי שלא יחריבו את ארץ ישראל. אבל עושין אחת שתיים. ר' שמעון אומר: אף שתיים לא יעשו, אלא אחת ביהודה ואחת בגליל. בסמוך לספר, אפילו אחת לא יעשו, כדי שלא יפרצו גוים ויחריבו את ארץ ישראל...⁴ קטני בני אנשי עיר הנדחת שהודחו עמה אין נהרגין. ר' אליעזר אומר: נהרגין. אמר לו ר' עקיבא: ומה אני מקיים: "ונתן לך רחמים ורחמך והרבך"? אם לרחם על הגדולים, הרי כבר נאמר: "הכה תכה"; אם לרחם על בהמתן, הרי כבר נאמר: "החרם אותה ואת כל אשר בה ואת בהמתה", ומה אני מקיים "ונתן לך רחמים"? אילו קטנים שבתוכה. ר' אליעזר אומר: אף גדולים אין נהרגין, אלא על פי עדים והתראה.⁵

מסכת סנהדרין פרק י משנה ד

אנשי עיר הנדחת אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר: "יצאו אנשים בני בליעל מקרבך וידחו את יושבי עירם" (דברים יג יד).⁶ ואינן נהרגים עד שיהיו מדיחיה מאותה העיר ומאותו השבט, ועד שיודח רובה ועד שידחו אנשים. הדיחוק נשים וקטנים, או שהודח מיעוטה, או שהיו מדיחיה חוצה לה, הרי אלו כיחידים וצריכין שני עדים והתראה לכל אחד ואחד. זה חומר ביחידים מבמרובים, שהיחידים בסקילה לפיכך ממונם פלט⁷ והמרובים בסייף לפיכך ממונם אבד.⁸

מסכת בבא קמא דף פב עמוד ב

עשרה דברים נאמרו בירושלים: אין הבית חלוט בה, ואינה מביאה עגלה ערופה, ואינה נעשית עיר הנדחת, ואינה מטמאה בנגעים, ואין מוציאין בה זיזין וגזוזטראות, ואין עושין בה אשפות, ואין עושין בה כבשונות, ואין עושין בה גנות ופרדסות, חוץ מגנות וורדין שהיו מימות נביאים הראשונים. ואין מגדלים בה תרנגולין, ואין מלינין בה את המת.⁹

¹ הביטוי שאולי שכיח יותר הוא: "לא היה ולא נברא" (שאותו בחרנו כשם המסמך) שגם אותו נראה בהמשך. זה, האחרון, "לא היה ולא נברא", הוא במבט לאחור, לראשית הדבר ועצמותו; וזה, הכותרת שבראש הדף, הוא בראייה עתידית-פוטנציאלית, אין שום אפשרות שהדבר יקרה אי פעם. (גם לא בתורה שעתידיה להתחדש, ויקרא רבה יג ג). כך או כך, מה הקשר של אלה לפרשת השבוע?

² כך פותחים הפסוקים בתורה הדנים בדין שנקרא בפי חז"ל "עיר הנדחת" בשל המילה "וידחו" שבתורה (או בשל סופה, ראה משנה סנהדרין סוף פרק י). ראה איך פרק יג בפרשתנו מתפתח מנביא שקר, דרך מסית ומדיח אל עיר הנדחת שכולה חוטאת. מי הם המדיחים? בני בליעל, מילה המופיעה כאן לראשונה בתנ"ך ומכאן ואילך פעמים רבות בפרט בספרים שופטים, שמואל מלכים וספרות החכמה: תהלים, משלי ואיוב. קרובים לנושא הם אנשי בני בליעל של פלגש בגבעה שאכן נדחו (נדחתה) בשל מעשה זה מכלל ישראל (שופטים פרקים יט, כ). אבל באמת זה דין אחר לגמרי והקשר הוא רק לשוני ואסוציאטיבי.

³ לימוד לשם לימוד בלי שום נפקותא מעשית. להלן נראה עוד שלושה מקרים - שלוש מצוות (לפחות) של "דרוש וקבל שכר".

⁴ מיד אחרי הפתיחה "הדרמטית" הקובעת שעיר הנדחת איננה דבר מציאותי וכל מטרת התורה בהלכות אלה היא לדרוש ולקבל שכר, מתחילה הדרשה בפרטי דינים והלכות שמהן נראה שחז"ל כן התייחסו לנושא כאילו הוא ייתכן במציאות. ראה הלכות רבות נוספות כגון שופר של עיר הנדחת (ראש השנה כח ע"א), ארבעה מינים (סוכה פרק ג), איסור הנאה וכו'. והשאלה הנשאלת היא: כיצד אפשר באמת לדון בפרטי הלכות הקשורות למציאות, לחלוק ולהתווכח על כך בבית המדרש, לאחר פתיחה כה נחרצת הקובעת: "עיר הנדחת לא הייתה ולא עתידה להיות"? על מה בעצם הוויכוח ההלכתי?

⁵ וכן הוא בספרי דברים פסקא צד: "את יושבי העיר ההיא, מיכן אמרו אין מקיימים את הטפלים. אבה חנן אומר: לא יומתו אבות על בנים (דברים כד טז) - בעיר הנדחת הכתוב מדבר". ר' עקיבא אינו מוכן לכך שעל ילדים קטנים יחול דין עיר הנדחת בשל הפסוק: "ונתן לך רחמים והרבך" (ואבא חנן בספרי בגלל הפסוק "לא יומתו אבות על בנים"). הילדים הם הריבוי של העם. ר' אליעזר שלכאורה מחמיר וטוען שגם ילדים קטנים נהרגים, בסופו של דבר אולי מקל יותר מר' עקיבא! זאת, משום שהוא דורש שכל אחד ואחד מאנשי עיר הנדחת יידון כמו כל הרוג בית דין שאי אפשר להורגו, אלא על פי עדים והתראה! החלת דרישה זו, לגבי עיר שלמה, מעקרת למעשה את כל הדין של עיר הנדחת. ואנו חוזרים לפתיחת התוספתא, לקביעה: "עיר הנדחת לא הייתה ולא עתידה להיות" ושואלים האם עיקור דין עיר הנדחת למעשה הוא עניין מוסרי: מה יהיה על הילדים הקטנים? מה עם המיעוט שלא חטא? לא תהא עיר הנדחת לפחות כסדום ועמורה שאילו נמצאו בהם עשרה צדיקים היו ניצלים? או שמא עיקור הדין הוא עניין של דרישות הלכתיות ומציאות מורכבת שקשה בפועל לקיימם. האם לפנינו הסבר מוסרי שבא עקב עיוב "טכני" בשל פרטי דינים קשים לביצוע, או שמא מניעה מוסרית שה"עיוב הטכני" משמש לה כיסוי הלכתי? ראה דברינו עין תחת עין בפרשת משפטים תשע"א.

⁶ דורשים אנשי "בלי יעל" שאינם עולים לתחייה בעולם הבא אלא יורדים בשאול תחתית. וגם שכין שהדחו - נדחים.

⁷ לא מוחרם אלא נשאר פליטה ליורשים ומותר בהנאה.

⁸ במשנה אין זכר לדעה שעיר הנדחת היא דין תיאורטי שלא היה ולא עתיד להיות, למרות פרטי הדין המורכבים. ובוודאי שקשה לדון, גם אם דיון תיאורטי לחלוטין, אם משהו או משהו שלא היה ולא עתיד אי פעם להיות, יש לו או אין לו חלק לעולם הבא.

⁹ כאן מוזכר דין עיר הנדחת, שאינו נוהג בירושלים, אגב סדרה של דינים אחרים שנוהגים בה לפי כבודה וייחודה כעיר מלוכה וקרית מלך רב (לתשומת לב העירייה והתושבים הגרים בה!) וקשה לדעת כיצד זה מסתדר עם דין עיר הנדחת ש"לא היה ולא עתיד להיות". האם

תוספתא מסכת סנהדרין (צוקרמאנדל) פרק יא הלכה ו

בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות. ולמה נכתב? לומר: דרוש וקבל שכר. ר' שמעון בן אלעזר אומר: הבת ולא הבן אלא גזירת מלך היא.¹⁰ בן סורר ומורה אפילו העלה על שולחנו כסעודת שלמה בשעתה, אינו נעשה בן סורר ומורה עד שיתן לתוך פיו כשיעור, או עד שיאכל בחבורה שהוא כיוצא בה.¹¹

תוספתא מסכת נגעים (צוקרמאנדל) פרק ו הלכה א

בית המנוגע לא היה ולא עתיד להיות. למה נכתב? אלא לומר לך: דרוש וקבל שכר.¹² ר' אלעזר ברי' שמעון אומר: מקום היה בתחום עזה והיו קורין אותו חורבתה סגירתה. ר' שמעון בן יהודה איש כפר עכו אומר: מקום היה בגליל שהיו מצינין אותו, שהיו אומרים אבנים מנוגעות היה בו. וירושלם אינה מטמאה בנגעים. אמר ר' יהודה: אני לא שמעתי אלא בבית המקדש בלבד.¹³

מסכת סנהדרין דף עא עמוד א¹⁴

כמאן אזלא הא דתניא: בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב - דרוש וקבל שכר, כמאן? כרבי יהודה.¹⁵ איבעית אימא: רבי שמעון היא, דתניא, אמר רבי שמעון: וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי אביו ואמו מוציאין אותו לסקלו? אלא לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב - דרוש וקבל שכר.¹⁶ אמר רבי יונתן: אני ראיתיו, וישבתי על קברו.¹⁷

כמאן אזלא הא דתניא: עיר הנדחת לא היתה ולא עתידה להיות ולמה נכתבה - דרוש וקבל שכר, כמאן? - כרבי אליעזר, דתניא, רבי אליעזר אומר: כל עיר שיש בה אפילו מזוזה אחת - אינה נעשית עיר הנדחת. מאי טעמא - אמר קרא: "ואת כל שללה תקבץ אל תוך רחובה ושרפת באש את העיר ואת כל שללה כליל" (דברים יג יז), וכיון דאי איכא מזוזה לא אפשר, דכתיב: "לא תעשון כן לה' אלהיכם" (דברים יב ד).¹⁸ אמר רבי יונתן: אני ראיתיה, וישבתי על תילה.¹⁹

מובעת כאן דעה אחרת, כפי שכבר רמזנו במקורות הקודמים, או ששוב, כמו העולם הבא לעיל, הכל תיאורטי ומעלתה של ירושלים היא שגם דין כגון זה שלא היה ולא עתיד להיות, שכולו בדיון סגור בעולם הפנימי של בית המדרש, גם דין זה לא נוהג בה. העיר שעתידיה לכנס נדחי ישראל (תהלים קמז ב), לא תיעשה עצמה עיר הנדחת. אבל נחרבה פעמיים בעוונותינו הרבים ...

¹⁰ להבנת קטע זה, יש להיעזר בדברי הגמרא סנהדרין סט ע"ב: "בן ולא בת. תניא, אמר רבי שמעון: בדין הוא שתהא בת ראויה להיות כבן סורר ומורה, שהכל מצויין אצלה בעבירה, אלא גזירת הכתוב היא: בן ולא בת."

¹¹ דין בן סורר ומורה לא שייך לפרשתנו וראוי לדיון נפרד בפרשת כי תצא. כאן רק רצינו להציג מקרה נוסף המשתייך לכלל של "לא היה ולא עתיד להיות". עוד מקרה שבו רבו הדינים וההלכות והוויכוחים בין חכמים וכל זה על דבר שלא היה ולא עתיד להיות.

¹² זה לנו המקרה השלישי של "דרוש וקבל שכר" - בית המנוגע. ומצאנו עוד אחד בירושלמי נזיר פרק ז הלכה ב בדין טומאת נפל. ומעניין לעניין באותו עניין, ראה הביטוי: "כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אקבל שכר על הפרישה" (בכורות ו ע"ב) אשר בא ללמדנו שאם כבר מדובר רק על שכר הלימוד ולא שכר המעשה, אפשר אולי לקבל גם שכר על השתיקה, על אי הדרישה בכלל (על מדרש שמשאירים אותו כמות שהוא ולא מעטרים אותו בהערת שוליים).

¹³ המקרה השלישי הוא אפוא בית המנוגע עליו הרחבנו בדברינו [צרעת הבית](#) בפרשת מצורע. ושם הראינו שצרעת הבית, כמו גם צרעת הבגד, הם נגד הטבע ולא מוכרים במציאות, כדברי הרמב"ן בפירושו לויקרא יג מז: "והבגד כי יהיה בו נגע צרעת - זה אינו בטבע כלל ולא הווה בעולם, וכן נגעי הבתים". אבל ר' אלעזר ברי' שמעון ור' שמעון בן יהודה מוכנים להעיד שהיו מקומות כאלה בעזה ובגליל.

¹⁴ גמרא זו תשוב ותסקור את כל שלוש הדוגמאות הנ"ל: עיר הנדחת, בן סורר ומורה וצרעת הבית.

¹⁵ כמה שורות קודם, מביאה הגמרא שם את הדין הבא בשמו של ר' יהודה לגבי בן סורר ומורה: "רבי יהודה אומר: אם לא היתה אמו שווה לאביו בקול ובמראה אינו נעשה בן סורר ומורה". זו דרישה כ"כ מדוקדקת שברור שאינה מתקיימת במציאות.

¹⁶ ע"פ שיטת ר' שמעון, הטענה היא מוסרית ולא טכנית כר' יהודה. וכי משום שאכל כך וכך בשר ושתה כך וכך יין נוציא ילד להורג? ראה מקור דין זה במשנה סנהדרין, פרק ח משנה ב. וראה גם בגמרא סנהדרין עב ע"א שיטת ר' יוסי הגלילי שהולך בכיוון ההפוך: "תניא, רבי יוסי הגלילי אומר: וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי אמרה תורה יצא לבית דין ליסקל? אלא, הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש למודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלטסם את הבריות. אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חייב". ר' יוסי הגלילי כבר רואה להיכן עלול הבן הסובא יין וזולל בשר להגיע ואילו ר' שמעון מסיק, בדיוק מאותה סיטואציה שכל הדין של בן סורר ומורה "לא היה ולא עתיד להיות".

¹⁷ ר' יונתן ראה במו עיניו בן סורר ומורה, שבאו אביו ואמו לבית הדין, התלוננו על בנם, התקיימו כל ההלכות הדרושות ובית הדין גזר את עונשו ואף הוציאו לפועל! ורק הוא ראה ורק הוא זוכר! ומתי בדיוק בהיסטוריה שלנו דנו דיני נפשות? נראה שעיקר כוונתו של ר' יונתן היא לעקור את "לא היה ולא עתיד להיות" ולומר שלא מדובר בתורה תיאורטית ומנותקת מהמציאות. כפי שכבר ראינו שיטת ר' אלעזר ברי' שמעון ור' שמעון בן יהודה בתוספתא לעיל.

¹⁸ רש"י שם: "וכל שכן אחד מן ההומשיין, או ספר מכל הנביאים, שאזכרת השם כתובה שם ולא קרינא ביה את כל שללה ושרפת". והרי לא ייתכן שבכל העיר לא תהיה מזוזה אחת, חומש אחד או ספר אחד מהנביאים! נראה ששאלתנו לעיל (הערה 5) אם הכלל "לא היה ולא עתיד להיות" הוא הסבר מוסרי שבא עקב עיכוב "טכני" בשל פרטי דינים קשים לביצוע, או שמא מניעה מוסרית שה"עיכוב הטכני" משמש לה כיסוי הלכתי - נראה ששאלה זו מוצאת כאן תשובה ברורה: אי אפשר שבכל העיר לא תהיה מזוזה אחת, חומש אחד או ספר אחד מהנביאים! ולפיכך - אין אפשרות לקיים את דין עיר הנדחת. שים לב שזהו אותו ר' אליעזר של התוספתא בה פתחנו שדורש התראה ועדים לכל אחד ואחת מאנשי עיר הנדחת? ואולי שאלתנו עדיין במקומה עומדת ...

¹⁹ ר' יונתן בשלו. הוא ראה בן סורר ומורה והוא ראה גם עיר הנדחת! נראה כאמור שעיקר כוונתו להתנגד לרעיון של "לא היה ולא עתיד להיות" וגם לרעיון של "דרוש וקבל שכר" תיאורטי. ראה פירוש תולדות יצחק על פרשת בן סורר ומורה: "אמרו בגמרא שלא היה ולא עתיד להיות, וכל כך תנאים איתא בגמרא עליו, שקרוב לנמנע שימצא אלא דרוש וקבל שכר. ויש להקשות: יותר טוב לדרוש ולקבל שכר על דברי תורה הרגילים והתמידים, מדבר שלא היה ולא נברא". למה שנלמד דברים שאינם הלכה למעשה?

כמאן אזלא הא דתניא: בית המנוגע לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב - דרוש וקבל שכר, כמאן? - כרבי אלעזר ברבי שמעון. דתנן, רבי אלעזר ברבי שמעון אומר: לעולם אין הבית טמא עד שיראה כשתי גריסין על שתי אבנים, בשתי כתלים, בקרן זוית, ארכו כשני גריסין ורוחבו כגריס ... תניא, אמר רבי אליעזר ברבי צדוק: מקום היה בתחום עזה והיו קורין אותו חורבתא סגירתא. אמר רבי שמעון איש כפר עכו: פעם אחת הלכתי לגליל וראיתי מקום שמצינין אותו, ואמרו: אבנים מנוגעות פינו לשם.

מסכת סנהדרין דף נא עמוד ב

אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוא אמר רב: הלכה כדשלת רבין משמיה דרבי יוסי ברבי חנינא. אמר רב יוסף: הלכתא למשיחא? אמר ליה אביי: אלא מעתה, שחיטת קדשים לא ליתני - הלכתא למשיחא! אלא - דרוש וקבל שכר, הכא נמי - דרוש וקבל שכר. - הכי קאמרי: הלכתא למה לי? סוגיא דשמעתא הלכה קאמר.²⁰

מסכת קידושין דף מ עמוד ב

וכבר היה רבי טרפון וזקנים מסובין בעלית בית נתזה בלוד, נשאלה שאילה זו בפניהם: תלמוד גדול או מעשה גדול? נענה רבי טרפון ואמר: מעשה גדול, נענה רבי עקיבא ואמר: תלמוד גדול, נענו כולם ואמרו: תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה.²¹

מסכת בבא בתרא דף טו עמוד א

יתיב ההוא מרבנן קמיה דר' שמואל בר נחמני, ויתיב וקאמר: איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה.²² א"ל, עליך אמר קרא: "איש היה בארץ עוף איוב שמו".²³ - אלא מעתה: "וְלָרֶשׁ אֵין כָּל פִּי אִם כְּבִשָּׁה אַחַת קִטְנָה אֲפֹר קָנָה וְיַחֲיָהּ גוֹי" (שמואל ב יב ג), מי הוה?²⁴ אלא משל בעלמא, הכא נמי משל בעלמא. אם כן, שמו ושם עירו למה? רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרוייהו: איוב מעולי גולה היה, ובית מדרשו בטבריא היה.²⁵

²⁰ הגמרא דנה בעבירות שהעונש עליהם הוא מיתה בידי בית דין (פרק שביעי בסנהדרין, ארבע מיתות בית דין) והסוגיה מתגלגלת שם לדינים סבוכים של בת כהן שזינתה במה עונשה, כאשר היא עדיין ברשות אביה, כאשר היא ברשות בעלה, אם היא נשואה ואם היא ארוסה. בשלב מסוים בדיון שולח רבין את תשובתו, בשמו של ר' יוסי ברבי חנינא: "כך היא הצעה של משנה" שהדין הוא כך וכך (הרוצה לעיין בפרטי ההלכות יפנה לגמרא שם). על בסיס הצעה זו, מנסה רב נחמן, בשמו של רבה בר אבוא שאמר משמו של רב, לסכם את הסוגיה. על כך מתעורר רב יוסף שאומר: הלכה לימות המשיח! דהיינו, למה אנחנו צריכים לנקוט עמדה ולקבוע הלכה בנושא שבאלו הכי אין בכוחנו לדון בו הלכה למעשה, שהרי אין לנו דנים דיני נפשות בימינו! או כלשון שטיינזלץ שם: "מה טעם לקבוע הלכה לדבר שאינו מתמשש אלא לימות המשיח?" תשובת החכמים לרב יוסף היא שהרבה דינים והלכות יש לנו, כגון כל דיני הקרבנות ובית המקדש (סדר קדשים), שאינם להלכה בימינו ובכל זאת לנו דנים בהם - על מנת לדרוש ולקבל שכר. אף כאן, בהלכות בת כהן שזינתה ושאר חייבי מיתות בית דין, לנו דורשים על מנת לקבל שכר, כאשר ברור לנו שאין שום נפקותא למעשה. אלא שרב יוסף אינו נשאר חייב ועונה להם יפה: אינני בא לחלוק על כל הדיון המפותל והמורכב שאתם דנים פה בבית המדרש. גם אני מכיר את הכלל: דרוש וקבל שכר, על דברים שכלל לא עתידים להיות או שיהיו "אי שם" בימות המשיח. כל שאני מערער עליו היא נחרצותו של רב נחמן לסכם את הדיון ולקבוע הלכה: "הלכתא למה לי?" ונראה שכולם בסוף מסכימים שאין כאן ניסיון לקבוע הלכה "וכשיבוא המשיח ויחיה מתים, נשאל את ר' אליעזר באיזה לשון אמרה" (דברי רש"י שם). והרוצה להעמיק עוד, יעיין בדברי תוספות ד"ה: הלכתא למשיחא, שם ובסוגיה המקבילה במסכת זבחים מה ע"א.

²¹ וכן הוא בספרי דברים פרשת עקב פסקא מא: "וכבר היו רבי טרפון ורבי עקיבא ורבי יוסי הגלילי מסובים בבית עריס בלוד נשאלה שאילה זו לפניהם מי גדול תלמוד או מעשה אמר ר' טרפון גדול מעשה ר' עקיבא אומר גדול תלמוד ענו כולם ואמרו גדול תלמוד שהתלמוד מביא לידי מעשה". ואנו שואלים מ"דרוש וקבל שכר" שקובע בעליל שלא כל התלמוד מביא לידי מעשה ואולי לכך כיוון רבי עקיבא. ובפרט בימינו שמכל תרי"ג המצוות נותרו לנו כמחצית (וגם מהם רבות מדרבנן). ראה [ספר מצוות הקצר](#) של החפץ חיים שעבר התקנה והרחבה לארץ ישראל בימינו ע"י יהודה אייזנברג. ומה באמת יענה רבי טרפון שאומר שהמעשה גדול? ומה פשר הפשרה שהושגה שהתלמוד גדול משום שמביא לידי מעשה? מה עם אותו חלק בתלמוד ובתורה שאינו יכול להביא לכלל מעשה? אולי הנוסח בשיר השירים רבה (וילנא) ב ה ייתן לנו תשובה: "וכבר נמנו פעם אחת בבית עליית ערים בלוד ואמרו מי גדול התלמוד או המעשה, ר' טרפון אומר גדול הוא המעשה, ר' עקיבא אומר גדול הוא התלמוד, נמנו וגמרו גדול הוא התלמוד שמביא לידי מעשה, כי קולך ערב, זה התלמוד, ומראך נאווה זה מעשה הטוב". גדול התלמוד שמביא לידי מעשה. העדיפות היא לאותו חלק בתורה (בתלמוד, בהלכה) שיש לו משמעות מעשית בימינו. בכל השאר, מודה ר' ישמעאל לר' עקיבא שהתלמוד גדול מהמעשה.

²² נעשה אתנחתא בביטוי דומה "לא היה ולא נברא" שכבר טובים וראשונים קשרו אותו עם הביטוי שלנו: "לא היה ולא עתיד להיות".
²³ שמואל בר נחמני עונה לאותו חכם שישב לפניו והציע את הרעיון שאיוב "לא היה ולא נברא", שהרי הפסוק אומר במפורש: "איש היה בארץ עוף איוב שמו" אבל אותו חכם לא נשאר חייב.

²⁴ מדובר כמובן במשל כבשת הרש שנתן הנביא מטיח בדוד לאחר מעשה בת שבע. ושם ודאי משל בעלמא הוא ולא הווה מקרה כזה. ושמואל בר נחמני לא נשאר חייב ועונה שזה בדיוק ההבדל בין משלים שכמותם יש רבים בתנ"ך (משל הכרם בבן שמן, ישעיהו ה) ובין סיפור המציין שם איש ומקומו (אבל באמת לא זמנו ולכן יש דיון ארוך בגמרא שם מי הוא בכלל איוב ומתי חי, ובעקבות כל ההצעות השונות והתעלומה סביב איוב, מציג אותו חכם שאיוב לא היה ולא נברא).

²⁵ ראה הדיון בגמרא שם לשאלה מי הוא איוב, מתי חי ומי כתב את ספרו במסגרת הדיון הכללי על ספרי התנ"ך שמתחיל בדף הקודם: "תנו רבנן: סדרן של נביאים יהושע ושופטים שמואל ומלכים, ירמיה, יחזקאל ישעיה וכו'". ראה גם בראשית רבה נז ד וכן ירושלמי סוטה פרק ה הלכה ו שיתר ריש לקיש שאיוב לא היה ולא נברא. ראה עוד פירוש אברבנאל בראשית פרק ב שמצביע על הסכנה בשימוש נרחב בכלל "לא היה ולא נברא": "ואם בסולם יעקב וחיות יחזקאל נטינו מדרך הפשט, יש מקום לזה לפי שהכתוב לא העיד שהיה הסולם בפועל, אלא שראה אותה יעקב בחלומו. וכן חיות יחזקאל ביאר הכתוב שראה אותם במראות אלהים. אבל במה שהתורה העידה על מציאותו לא בחלום ולא במראה, כי אם בספור פשוט עדות ה' נאמנה שכן היה או נעשה, ואין לנו לומר שלא היה

אבן עזרא ויקרא יא יג

העזניה – ... טעה הגאון שתרגם אותה אלענקא, כי זה השם בלשון ישמעאל על דבר שלא נמצא בעולם, ולא היה ולא נברא אלא למשל, וכן יודו חכמי לשונם. אם כן לא יתכן, שיאסר השם הדבר שלא היה.²⁶

באר שבע מסכת סנהדרין דף קיא עמוד א²⁷

ועוד שהרי ארז"ל (רש"י בראשית לב, ד - ה) על פסוק עם לבן גרתי ותרי"ג מצות שמרתי. ואע"פ שהאבות שמרו כל התורה, אפילו הכי יש הרבה מצות שלא יכלו לקיימה כמו שכתבתי, א"כ היאך אמר תרי"ג מצות שמרתי?²⁸ וכבר הרגיש בקושיא זו הרב רבי מאיר ז"ל בקרית ספר (בהקדמה, פ"ז הדרך הב'),²⁹ וכתב כי אפשר לכל אדם לקיים כל תרי"ג מצות והוא ע"י הקריאה בתורה כל מצוה ומצוה תחשב כמעשה, כמו שכתוב בספרי (פרי' שלח פיס' קט"ו) וזכרתם ועשיתם את כל מצות ה' (במדבר טו, לט) מכאן שהזכירה כמעשה.³⁰ אם כן, על דרך זה יוכל כל אדם לקיים כל התרי"ג מצות שיעשה אותם, שאפשר לו לעשותם ויקבל על עצמו לעשות אותם שלא הגיעו עדיין לידו. והמצות שאי אפשר לו לעשותם שאינו מצווה בהם, כמצות כהנים וזולתן, בקריאה בהם ובקבלתם אילו נצטווה, נחשב לו כאילו עשאו. וזה הדרך כולל כל המצות אף בזמן שאין בית המקדש קיים, וכמו שכתוב (ויקרא ז, לז) זאת התורה לעולה למנחה וגוי' (עיי' נתחומא צו יד). כי בקריאה תורת עולה ומנחה נחשבת כאילו עשאו ואפילו הוא ישראל. **וכן אותן המצות שלא היו ולא עתידים להיות, כגון עיר הנדחת ובית המנוגע וכיוצא בזה, בקריאה בהם נחשב כעשייה.**³¹ ויש בקריאתם שכר יותר מעוסק בתורה, אלא כעוסק באותה המצוה עצמה, כמו שאמרו: לא ניתנו אלא לדרוש. ואם הוא מפני היותו עוסק בתורה בלבד, הרי התורה רחבה מני ים ויכול לדרוש בה כל הימים.³² אלא נראה שיש בהן שכר כעוסק באותה מצוה. וזה רצונו לומר בדרוש וקבל שכר (לעיל עא, א), כלומר בדרישה תקבל שכר כעשייה.³³

שבת שלום ונחמת ציון

ומברכים חודש אלול

מחלקי המים

מים אחרונים: הרוצה להעמיק בנושא מופנה לספרו של משה הלברטל, מהפכות פרשניות בהתהוותן: ערכים כשיקולים פרשניים במדרשי הלכה, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים תשנ"ט.

ולא נברא אלא למשל היה, כי יהיה זה הכחשת הכתובים והכזבתם". ואם כך, אולי גם להלכה, הכלל של "לא היה ולא עתיד להיות", יש בו סכנה!

²⁶ הגאון, הלא הוא רס"ג בלשון אבן עזרא, תרגם את הציפור עוזניה המנויה כאחד מהעופות הטמאים, לאלענקא שהיא, כך מסתבר, איזו ציפור דימיונית בלשון ערב, וזה בהבנת אבן עזרא, דבר בלתי מתקבל על הדעת שהרי התורה דנה באיסורי אכילה, בדין קונקרטי, ולפיכך ברור שהיא מתייחסת לבעלי חיים מציאותיים. נראה שאבן עזרא גם לא יסכים עם הדעות שעיר הנדחת, בן סורר ומורה וצרעת הבית, גם הם לא ייתכן לומר עליהם "לא היו ולא עתידים להיות"? שהם רק הלכה לדרוש ולקבל שכר?

²⁷ פירוש לתלמוד שכתב רבי יששכר בער בן ישראל לעזער. פוזן פולין 1550 - אוסטרליץ מורביה 1623.

²⁸ למקרא דברי רש"י ידועים אלה בראש פרשת וישלח: "עם לבן גרתי - ותרי"ג מצוות שמרתי" (גרתי = תריג בחילוף אותיות), אני נזכר בדברי המשגיח ר' חצקאל שאמר: יש מצוות שאני מאחל לכם שלא תקיימו כל החיים שלכם! כגון: השבת גזילה, מחזיר גרושתו וכו'.

²⁹ רבי משה (לא מאיר) בן יוסף טראני, המב"ט, שאלוניקי 1500 - צפת 1580. מהידועים בספריו: קרית ספר על הרמב"ם, וספר תשובותיו, שו"ת מב"ט. עלה לצפת ולמד אצל המהר"י בי רב והוסמך על ידו. היה לחבר בית הדין בראשות ר' יוסף קארו, ורבו חילוקי הדעות ביניהם בענייני הלכה. לאחר פטירת מרן, התמנה המב"ט לרב הקהילה בצפת. בנו הוא ר' יוסף המהר"ט (מתוך פרויקט השו"ת של בר אילן). ובאמת צריכים היינו לצטט אותו שדבריו הם העיקר שלהלן.

³⁰ בקרית ספר הוא מביא גם ראייה מאד מעניינת מפרשת פסח שני בספר במדבר פרק ט (פרשת בהעלותך) שכתוב שם פעמיים שבני ישראל עשו את הפסח ולפחות אחד מהם הוא על עצם הציור של משה לעשות את הפסח (פסח דורות הראשון). ראה שם.

³¹ דגש שלנו, מ"ה (מחלקי המים).

³² לא סתם לימוד תורה, לא קיום מצוות לימוד תורה, אלא קיום המצווה עצמה. הלימוד = מעשה ובפרט באלה המצוות שלא ניתנו אלא לדרוש ולקבל שכר. בהערה 19 ראינו את הערתו של פירוש תולדות יצחק שאולי טוב יותר "לדרוש ולקבל שכר על דברי תורה הרגילים והתמידים, מדבר שלא היה ולא נברא". ואברבנאל (הערה 25) חושש מריבוי השימוש ב"לא היה ולא נברא". ואילו כאן, קידוש הלימוד כתחליף לעשייה. אמנם, חשוב להדגיש, רק על המצוות שלא ניתן לקיים בימינו או בכלל.

³³ סוף דבר ששלוש המצוות המיוחדות שעליהן אמרו חכמים: לא היו ולא נבראו, ולא באו אלא ללמדנו את הערך של דרוש וקבל שכר גם על תלמוד שאינו מביא לידי מעשה; סוף דבר שאלה השלוש הפכו לבניין אב לאבות ולבנים שלא יכלו ולא יכולים לקיים את תרי"ג המצוות ורבות מהן, כמעט חצי, הן בימינו להלכה ולא למעשה. ומה שהיה נכון לאבות טרם מתן תורה (ראה דברינו [מצוות טרום סיני](#) בפרשת לך לך וכן [קיימו האבות את התורה](#) בפרשת תולדות), נכון היום לבנים דורות רבים אחר מתן תורה משבטל תוקפן להלכה של חלק ניכר מהמצוות. ראה שוב ראה [ספר מצוות הקצר](#) של החפץ חיים שעבר התקנה והרחבה לארץ ישראל בימינו ע"י יהודה אייזנברג.